

Ata Manaf oğlu BABAYEV

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universitetinin dosenti

E-mail: babayevata1964@gmail.com

QLOBAL KONTEKSTDƏ DAYANIQLI İNKİŞAF KONSEPSİYASININ TƏK-MİLLƏŞDİRİLMƏSİ YOLLARI

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi qlobal kontekstdə dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının təkmilləşdirilməsi yollarının müəyyənləşdirilməsindən ibarətdir. Bunun üçün qlobal təsirlər baxılmış və ümumiləşdirilmişdir. Qlobal transformasiyalar şəraitində dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının mahiyyəti açıqlanmışdır. Dayanıqlı inkişaf potensialından səmərəli istifadə edilməsi problemləri araşdırılmışdır. Beynəlxalq təşkilatlar səviyyəsində dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının formalaşdırılması və hədəflərinin müəyyənləşdirilməsi prosesləri baxılmışdır. Dayanıqlı inkişafa təsir edən amillərin dəyərləndirilməsinin vacibliyi qeyd olunmuşdur. Yaxın və uzaq perspektivlər nəzərə alınmaqla, qlobal kontekstdə dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının təkmilləşdirilməsi üzrə tövsiyələr və təkliflər verilmişdir.

Tədqiqatın metodu kimi bir qrup elmi metodlardan - analiz, sintez və ümumiləşdirmə metodlarından istifadə olunmuşdur. Bundan əlavə, qlobal kontekstdə dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının təkmilləşdirilməsinə dair araşdırmalar aparmış tədqiqatçıların elmi əsərləri də nəzərə alınmışdır.

Tədqiqatın nəticələri olaraq müasir qlobal transformasiyalar dövründə məqalədə əldə olunmuş elmi nəticələrdən dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının təkmilləşdirilməsi proseslərində istifadə edilməsi imkanları vardır.

Açar sözlər: qlobal transformasiyalar, qlobal təhdidlər, dayanıqlı inkişaf, dayanıqlı inkişaf konsepsiyası, resurslardan səmərəli istifadə edilməsi problemləri, dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının təkmilləşdirilməsi yolları, dayanıqlı inkişafın müasir problemləri.

UOT: 338.012:504.062.2

JEL: O14; Q57

DOI: <https://doi.org/10.54414/YXJP8432>

Giriş

Bəşər cəmiyyətinin inkişafının yeni mərhələsi sosial-iqtisadi sistemlərdə baş verən dəyişikliklərin dərk edilməsi və bu əsasda onların inkişafının gələcək perspektivlərini proqnozlaşdırmağa imkan verən elmi konsepsiyalar, nəzəriyyələr və inkişaf modelləri sisteminin yaranması ilə müşayiət olunur. XX əsrin sonunda dünya sivilizasiyasının tərəqqisinin aparıcı paradigması “dayanıqlı inkişaf” konsepsiyası olmuşdur. Keçən əsrdə uzunmüddətli sabit ekoloji keyfiyyətə və resursların mövcudluğuna uyğun iqtisadi inkişaf kimi şərh edilən “dayanıqlı inkişaf” konsepsiyası dünya birliyində geniş şəkildə tanınıb. Bu gün “dayanıqlılıq” anlayışı müxtəlif bilik sahələrində nəzərdən keçirilir və yerli və xarici elmi ədəbiyyatda vahid şərhini tapa bilmir, çünki bu anlayış nisbi kateqoriyadır. Məlumdur ki, XXI əsrdə yayılan COVID-19

pandemiyası bəşəriyyətin üzləşdiyi qlobal problemləri gücləndirmişdir. İqtisadi inkişafın ləngiməsi, işsizlik və inflyasiyanın artması, varlıqlarla yoxsullar arasında uçurumların artması “dayanıqlı inkişaf” konsepsiyasına yenidən baxılması zərurətini ortaya qoyub. Dayanıqlı inkişaf gələcək nəsillərə zərər vermədən ehtiyac- lar ödənilir və ətraf mühitin mühafizəsi inkişaf prosesinin tərkib hissəsinə çevrilir. Dayanıqlı inkişaf XXI əsrdə ən aktual problemlərdən biridir.

Dayanıqlı inkişaf habelə qeyri-adi və mübahisəli problemdir. Bu cür inkişafdan o zaman danışa bilərik ki, iqtisadi artım, maddi istehsal və istehlak, digər sosial fəaliyyət növləri ekoloji sistemlərin bərpası imkanları ilə müəyyənləşdirilmiş hədudlarda baş versin. Dayanıqlı inkişafın konseptual prinsipləri, ilk öncə, iqtisadiyyatın

yaşıllaşdırılmasını, humanistləşdirilməsini, sosial fəaliyyət məsələlərinə müəyyən prinsiplial yanaşmalar sisteminin tətbiqini nəzərdə tutur.

Müasir dövrdə dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının təkmilləşdirilməsi proseslərinin və mexanizmlərinin tədqiqi

Dayanıqlı inkişaf modeli, istənilən sosial model kimi, tarazlaşdırılmış sosial-iqtisadi və ekoloji inkişaf proseslərinin əsas məzmununu əks etdirən integrasiya olunmuş komponentlər, onların əlaqələri sistemidir. Cəmiyyətin “dayanıqlı inkişaf” konsepsiyasının mahiyyətinin tərifinə əsasən, o, insanların və onların gələcək nəsillərinə zərər vurmadan tələbatının ödənilməsinə yönəlib. Dayanıqlı inkişafın ilkin şərtləri kimi bunlar qəbul edilə bilər: köklü şəkildə dəyişdirilmiş bazar sistemi əsasında dəstəklənən iqtisadi inkişaf; ətraf mühitin bioloji tənzimlənməsi nəzəriyyəsinə əsaslanan təbii-ekoloji dayanıqlılıq; dayanıqlı inkişaf məqsədlərinə nail olmaq üçün sıx beynəlxalq əməkdaşlıq; ədalət prinsipinə əsaslanan dayanıqlı sosial inkişaf və s. [1, s.879]. Bunlarla yanaşı, dayanıqlı inkişafın əsas şərtlərinə əsaslanaraq onun modelini formalaşdırmaq olar: 1) Əsas diqqət insanlara və onların təbiətlə harmoniyasında sağlam və məhsuldar yaşamaq hüququna yönəldilməlidir; 2) ətraf mühitin mühafizəsi inkişaf prosesinin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilməli və ondan ayrıca nəzərdən keçirilə bilməz; 3) ətraf mühitin inkişafı və mühafizəsi tələbləri ödənilməlidir; 4) ətraf mühitin inkişafı və mühafizəsi təkcə indiki dövrü deyil, habelə gələcək nəsilləri əhatə etməlidir; 5) müxtəlif ölkələrdə həyat səviyyəsi arasındakı fərqi azaldılması və yoxsulluğun aradan qaldırılması dünya birliyinin ən mühüm vəzifələrindən biri olmalıdır; 6) dövlətin dayanıqlı inkişafa nail olmaq üçün ona töhfə verməyən istehsal və istehlak modelləri geri götürülməli və ya məhdudlaşdırılmalıdır.

Qeyd edək ki, dayanıqlı inkişaf paradigması üç konseptual sütuna - iqtisadi, sosial və ekoloji dayanıqlılığa əsaslanır. Bu məqsədlər genetik müxtəlifliyin, ətraf mühitdə dayanıqlılığın təmin edilməsini və bioloji məhsuldarlığın qorunmasını əhatə edir. Cəmiyyət baxımından iqtisadi məqsədlər fərdlərin əsas tələbatlarının ödənilməsinə, yoxsulluğun azaldılmasına, gəlirlərin ədalətli bölüşdürülməsinə və nəhayət, sosial

məqsədlər mədəni müxtəlifliyə, institusional sabitliyə, sosial ədalətə, habelə idarəetmədə müxtəlif təbəqələrin iştirakına əsaslanır. Beləliklə, dayanıqlı inkişafın məqsədi dinamik uyğunlaşma prosesi vasitəsilə əldə edilən sosial-ekoloji-iqtisadi sistemin hər üç alt sistemində hədəfləri maksimuma çatdırmaqdır [2, s.58].

“Dayanıqlı inkişaf” konsepsiyasının mahiyyətinin şərhinə əsaslanaraq, onun təmin edilməsinin ilkin şərtinin ekoloji davamlılıq olduğunu demək olar. Bununla belə, “dayanıqlılıq” anlayışı rasionallaşdırma əsasında müəyyən ərazinin sosial-ekoloji-iqtisadi sisteminin üç komponentinin fəaliyyət istiqamətlərinin və parametrlərinin əlaqələndirilməsinə əsaslanan iqtisadi, sosial və ekoloji cəhətdən tarazlaşdırılmış inkişaf deməkdir. Davamlı inkişaf sosial-ekoloji-iqtisadi sistem tərəfindən tarazlığın əldə edilməsinə deyil, onun yeni keyfiyyət vəziyyətinin əldə edilməsinə istiqamətlənməni nəzərdə tutur. Sistemlərin əsas xüsusiyyəti kimi dayanıqlı inkişaf onun daimi vəziyyəti kimi deyil, müəyyən inkişaf mərhələsinin nəticəsi kimi qəbul edilməlidir. Habelə, dayanıqlı inkişafın qiymətləndirilməsi bir çox amillərin, o cümlədən situasiyanın nəzərə alınmasını tələb edir. Dayanıqlı inkişaf vəziyyəti həmişə arzuolunan hesab edilmir, çünki inkişafın davamlılığı təmin edilməlidir. Bütövlükdə bəşəriyyət üçün bu anlayış məqsədyönlü və geniş mübadilə yolu ilə maliyyə resurslarının, ekoloji bilik və məlumatların zəngin regionlardan kasıb regionlara köçürülməsinə dəstək verməyi nəzərdə tutur. “Dayanıqlı inkişaf” terminində bir ziddiyyət var ki, bir tərəfdən daimi inkişafa ehtiyac (əsasən maddi) vurğulanır, digər tərəfdən isə bu inkişafın məhdud olacağı güman edilir. Təkamül mövqeyindən “dayanıqlılıq” və “inkişaf” terminlərinin özü də bir araya sığmır (həyat inkişafıdır, təkamül aspektində dayanıqlılıq isə inkişafa qarşıdır). “Dayanıqlı inkişaf” konsepsiyası inkişafın əsas qanunları ilə (qeyri-bərabər təkamül qanunu, təkamülün dönməzliyi qanunu və s.) ziddiyyət təşkil edir. “Dayanıqlı inkişaf” konsepsiyasının əhəmiyyətli çatışmazlığı onun sırf iqtisadi yönümlü olmasıdır, halbuki bəşəriyyət üçün (və son hadisələr bunu təsdiqləyir) iqtisadi artım rifahın yeganə komponenti deyil [3, s.102]. İstənilən ölkədə dayanıqlı inkişaf ümumi

fəaliyyət və inkişafın qanunauyğunluqları, əhəlinin əqli qabiliyyətləri, ehtiyat potensialı, istehsal şəraiti və s. ilə müəyyənləşdirilmiş özünəxas xüsusiyyətlərə malikdir [4, s.198].

“Dayanıqlı inkişaf” konsepsiyası qlobal inkişaf haqqında təlimatıdır. O, BMT-nin, eləcə də bu təşkilata üzv olan əksər ölkələrin fəaliyyətinin, BVF-nin, Dünya Bankının və digər beynəlxalq təşkilatların inkişaf proqramlarının əsasına çevrilmişdir. Bununla belə, böhran dövründə və iqtisadi inkişafın yeni mərhələsində “dayanıqlı inkişaf” konsepsiyası aydınlaşdırma və uyğunlaşma tələb edir. “Dayanıqlı inkişaf” konsepsiyası ilə bağlı təkamül proseslərini üç əsas mərhələyə ayıra bilərik: Birinci mərhələ elmin ekogiyalaşdırılması mərhələsidir. Bu mərhələnin əhatə etdiyi dövr 1968-1971-ci illərdir. İkinci mərhələ siyasi mərhələdir. Bu mərhələnin əhatə etdiyi dövr 1972-1992-ci illərdir. Sosial-iqtisadi problemlər adlanan üçüncü mərhələ 1993-cü ildən hazırkı dövrə qədər olan illəri əhatə edir [5, s.69].

Müasir mənada “dayanıqlı inkişaf” konsepsiyasının formalaşdığı təkamül dövrünü üç əsas mərhələsinə aşağıdakı xarakterizə etmək olar: birinci mərhələ konsepsiyanın formalaşması mərhələsi, ikinci mərhələ onun elmi və siyasi dairələrdə təqdimatı, nəzərdən keçirilməsi və qəbulu mərhələsi, üçüncü mərhələ isə təkmilləşdirmələr, düzəlişlər edilməsi, konsepsiyanın reallaşdırılması üçün planların hazırlanması, onun inkişaf istiqamətlərinin əsaslandırılması mərhələsidir. “Dayanıqlı inkişaf” konsepsiyasının formalaşması və ardıcıl transformasiyası iqtisadi fikrin təkamülü ilə ayrılmaz şəkildə bağlıdır. “Dayanıqlı inkişaf” konsepsiyası iqtisadiyyat elmində yaranmazdan əvvəl biologiyada, politologiyada və ekologiyada istifadə edilmişdir [6, s.42]. Lakin o dövrdə tədqiqatçının təqdim etdiyi nəzəriyyələr təsərrüfat idarəetməsində praktik istifadə üçün məqsəduyğun hesab edilmədi. Odur ki, V.İ. Vernadskinin “dayanıqlı inkişaf” nəzəriyyəsi lazımi şəkildə öz tətbiqini tapmadı.

İlk dəfə olaraq, iqtisadi və sosial inkişaf və ekoloji problemlər arasında əlaqə 1972-ci ildə Stokholmda keçirilən BMT-nin Ətraf Mühit üzrə Birinci Konfransının Bəyannaməsində vurğulanmışdır. İnkişafın belə başa düşülməsi üçün ilkin şərtlər Roma Klubunun elmi məruzələri, xüsusən sivilizasiyanın eksponensial iqtisadi artımdan “qlobal inkişaf” vəziyyətinə keçidi ideyalarını

formalaşdıran “İnkişaf üçün məhdudiyyətlər” (1972) hesabatı idi. İlk dəfə olaraq dayanıqlı inkişafda tədqiqatın predmeti cəmiyyətin və ya təbiətin obyektı və ya hadisəsi deyil, inkişaf adlı dəyişiklik prosesinin olduğu qeyd olunmuşdur. Daha sonralar konsepsiyanın müxtəlif aspektləri, onun bütün iqtisadi səviyyələrdə, iqtisadi sektorlarda tətbiqi xüsusiyyətləri bir çox alimlərin tədqiqat obyektinə çevrilmişdir. Beləliklə, “dayanıqlı inkişaf” konsepsiyası aktual elmi problem olaraq qalır, onun reallaşdırılması üsulları və uyğunlaşma yolları elmi ictimaiyyət tərəfindən müzakirə edilir, hökumətlər və beynəlxalq təşkilatlar onun müddəalarını reallaşdırırlar. “Dayanıqlı inkişaf” konsepsiyasına sistem yanaşması prizmasından baxılmalıdır. Dayanıqlı inkişaf hər hansı bir sistemin mütərəqqi inkişafıdır ki, bu da onun xarici artımına və daxili keyfiyyət dəyişikliklərinin güclənməsinə kömək edir. Beləliklə, sistem yanaşması baxımından dayanıqlı inkişaf cari və gələcək ehtiyacları ödəmək üçün resurs axınlarını idarə etməklə iqtisadi, sosial və ekoloji alt sistemlərdə qarşılıqlı əlaqəli keyfiyyət dəyişikliyi-dir. Roma Klubu tərəfindən qəbul edilən “dayanıqlı inkişaf” konsepsiyasını tez-tez “üçlük” adlandırırlar, bu da üç aspektin qarşılıqlı əlaqəsini nəzərdə tutur: ekoloji, sosial və iqtisadi. Habelə, üç elementin hər birinin dayanıqlılığı təmin olunarsa, konsepsiya tam şəkildə reallaşdırıla bilər. Bu elementlər arasında yükü bərabər paylamaq və məqsədə çatmaq üçün onların ahəngdar qarşılıqlı əlaqəsini təmin etmək problemlidir. Beləliklə, dayanıqlı inkişafın əsas məqsədi indi və gələcəkdə ehtiyacları ödəməkdir.

Qeyd edək ki, “dayanıqlı inkişaf” anlayışı ilk olaraq 1987-ci ildə BMT-nin Ətraf Mühit və İnkişaf üzrə Beynəlxalq Komissiyası tərəfindən xüsusi olaraq təqdim olunmuşdur və çoxsaylı müzakirələrə səbəb olmuşdur. Konfransın məruzəsində bəşəriyyətin mövcudluğu və ətraf mühit üçün təhlükəsiz olan iqtisadi inkişafın yeni dövrü haqqında tezis formalaşdırılıb. 1992-ci ildə Rio-de-Janeyroda BMT-nin növbəti konfransı keçirildi və bu konfransda dayanıqlı inkişafa nail olmaq üçün Gündəlik-21 təqdim olunmuşdur [7, s.38; 8, s.4]. Konfransda bəşəriyyətin mövcudluğu və ətraf mühit üçün təhlükəsiz olan iqtisadi inkişafın yeni dövrü haqqında tezis formalaşdırılıb. Konfrans qeyri-sabitliklə səciyyələnən, iqtisadi böhranlar və texnogen fəlakətlərlə dolu

olan ənənəvi yolun zərərli olduğunu nümayiş etdirərək, bütün dünya birliyinin təkamül istiqamətinin dəyişdirilməsi ilə bağlı tarixi qərar qəbul edib. Bundan əlavə, konfransda qəbul edilən ən mühüm sənəd olan Gündəlik-21-də aşağıdakılar qeyd olunur: “Bəşəriyyət öz tarixində həlledici məqamı yaşayır. Biz ölkələr arasında və ölkə daxilində balanssızlıqları davam etdirmək, yoxsulluq, aclıq, pis sağlamlıq və savadsızlıq problemlərinin artması və rifahımızın asılı olduğu ekosistemlərin davamlı şəkildə pisləşməsi problemi ilə üzləşirik.” [9, s.46]. Gündəlik-21 dörd bölmədən ibarətdir. Onların hər biri ayrı-ayrılıqda, qarşılıqlı integrasiya olunmuş inkişaf sahəsinə aiddir: 1) Sosial və iqtisadi aspektlər; 2) İnkişaf üçün resursların mühafizəsi və idarə edilməsi (əkinə yararlı torpaqlar, meşələr, kənd əraziləri, ekosistemlərin, okeanların və daxili suların mühafizəsi); 3) Davamlı inkişafı reallaşdıran əsas qrupların (həmkarlar ittifaqları, qeyri-hökumət təşkilatları, alimlər, etnik qruplar, gənclər və qadınlar) rolunun gücləndirilməsi; 4) Davamlı inkişafın reallaşdırılması vasitələri, maliyyə vasitələri, texnologiya transferi, hüquqi mexanizmlər və alətlər və s. [10, s. 88].

Qlobal təhdidlər şəraitində dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri və perspektivləri

Məlumdur ki, “Dayanıqlı inkişaf” konsepsiyası Ətraf Mühit və İnkişaf üzrə Beynəlxalq Komissiya tərəfindən hazırladığı “Ümumi gələcəyimiz” hesabatının dərcindən sonra geniş yayılmağa başlamışdır. Ümumiyyətlə, həmin gündəlikdə “dayanıqlı inkişaf” termini indiki dövrün ehtiyaclarına cavab verən, lakin gələcək nəsillərin öz ehtiyaclarını ödəmək qabiliyyətinə təhlükə yaratmayan inkişaf kimi müəyyənləşdirilmişdir. Bu tərif qeyri-müəyyən və antroposentrik olduğuna görə çoxlu tənqidlərə məruz qalmışdır. Sonrakı illərdə bu tərif bir çox şərhələrə məruz qaldı, lakin beynəlxalq ictimaiyyət ümumi bir nəticəyə gəlmədi. BMT-nin İnsan İnkişafı Hesabatında (1994) daha universal bir şərh təklif edilmişdir: “Dayanıqlı inkişaf - yalnız iqtisadi artım yaratmaq deyil, onun nəticələrini ədalətli şəkildə bölüşdürmək, ətraf mühiti məhv etməkdən daha çox dərəcədə bərpa etmək, insanların imkanla-

rını artırmaq və yoxsullaşdırmamaqdır. Yoxsullara üstünlük verən, onları gücləndirən və həyatlarına təsir edən qərarlarda iştirakını təmin edən inkişafdır. Bu, təbiətin mühafizəsinə, məşğulluğun təmin edilməsinə yönəlmiş və qadınların hüquqlarının reallaşdırılmasını nəzərdə tutan inkişafdır”. Belə yanaşmada tərif daha genişdir və həmin anlayışda sosial istiqamətə daha çox yer verilir. Ümumi Gələcəyimiz hesabatında deyilir ki, “dayanıqlı inkişaf bu ehtiyacların ödənilmədiyi yerlərdə açıq şəkildə iqtisadi artım tələb edir”. Bir çox tədqiqatçı bu mövqe ilə razılaşır. “Dayanıqlı inkişaf” konsepsiyası Ətraf Mühit və İnkişaf haqqında Bəyannamədə (1992, Rio-de-Janeyro) qəbul edilmiş 27 prinsipə əsaslanır. Onlar dayanıqlı inkişafın elementləri triadasını əhatə edir. Sənəddə vurğulanır ki, dayanıqlı inkişaf qlobal dünyanı əhatə etməli və ən yoxsul ölkələrin və xalqların maraq və ehtiyaclarını nəzərə almalıdır. Habelə, qlobal ekosistemə düşən yükü görə məsuliyyət, ilk öncə, inkişaf etmiş ölkələrin üzərinə düşür və buna görə “qlobal təşəbbüslərin” maliyyələşdirilməsi onların hesabına olmalıdır. Dayanıqlı inkişafa yalnız sülh şəraitində nail olmaq olar və qadınlar, gənclər və yerli xalqlar da bu prosesə mühüm töhfələr verirlər. Konsepsiyayı dəstəkləyən dövlətlər onun reallaşdırılması üçün normativ hüquqi baza təmin etməlidirlər. 2014-cü ildə BMT Baş Assambleyası 193 ölkə tərəfindən fəaliyyət üçün bələdçi kimi tanınan 17 Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərini (DİM) qəbul edib. Bu, rifahı yaxşılaşdırmaq və planeti qorumaq məqsədi daşıyan xüsusi bir plandır. Məqsədlər təhsil, səhiyyə, sosial müdafiə və məşğulluq, iqlim dəyişikliyi ilə mübarizə və ətraf mühitin mühafizəsi sahələrində bir sıra məsələləri əhatə edir və birlikdə sosial və ekoloji tələbləri nəzərə alan iqtisadi artımı artırmaqla yoxsulluğu və bərabərsizliyi aradan qaldırmaq məqsədi daşıyır [11, s.183].

Dayanıqlı inkişaf yolu ilə irəliləyən dünya birliyi sosial-iqtisadi fəaliyyətin ahəngdar vəhdətini və ekoloji təhlükəsizliyi qorumaq üçün onun prinsiplərinə dönməz şəkildə əməl etməlidir. Müasir dünyada iqtisadi iştirakçılar tərəfindən bütün səviyyələrdə qəbul edilən istənilən qərar və hərəkətlərin bu prinsiplərə uyğun olmasının başa düşülməsi onların qarşıya

qoyduğu məqsədləri və onlara nail olmaq vasitələrini müəyyənləşdirir. “Dayanıqlı inkişaf” konsepsiyasının əsas müddəalarına diqqət yetirək. BMT tərəfindən təsdiq edilmiş “dayanıqlı inkişaf” konsepsiyasının təqdim olunan müddəaları milli inkişaf strategiyalarının formalaşmasında ümumi qəbul edilmiş hesab oluna və elmi tədqiqatlar sahəsində ən çox istifadə oluna bilər. Sosial-ekoloji-iqtisadi sistemlərin səviyyəsindən asılı olaraq, dayanıqlı inkişaf qlobal, milli, regional və yerli səviyyələrdə nəzərdən keçirilə bilər. Bu səviyyələrin hər biri sıra xüsusiyyətlərə malikdir: 1. Dayanıqlı inkişafın qlobal səviyyəsi dünya birliyinin vahid sosial-iqtisadi inkişafında, təbii mühitin qorunmasında və təkrar istehsalında, biosfer proseslərinin tarazlı inkişafında, onun tənzimlənməsində özünü göstərir və bu, beynəlxalq təşkilatlar və dövlətlərarası proqram sənədləri vasitəsilə reallaşdırılır. 2. Ayrı-ayrı ölkələr səviyyəsində təzahürünü tapan dayanıqlı inkişafın milli səviyyəsi və onun proseslərinin strateji idarə edilməsi milli dövlətlər səviyyəsində reallaşdırılır. 3. Sosial, iqtisadi və ekoloji alt sistemlər arasında tarazlığın təmin edilməsinə yönəlmiş davamlı inkişafın regional səviyyəsi və 4. Şəhərləri, kənd yaşayış məntəqələrini, rayonları əhatə edən və yerli özünüidarəetmə orqanlarının iştirakı ilə regional və yerli strategiyalar əsasında dayanıqlı inkişafın idarə edilməsi mexanizminin hazırlanmasını nəzərdə tutan yerli səviyyə və s.

“Dayanıqlı inkişaf” konsepsiyasının müddəalarının yuxarıda göstərilən səviyyələrin hər hansı birində təcrübə olaraq reallaşdırılması ərazi inkişafının keyfiyyətə fərqli növünün formalaşması üçün başlanğıc nöqtəsidir. Son illər “dayanıqlı inkişaf” konsepsiyasının böyük önəm daşması, dünya ölkələri tərəfindən yüksək qiymətləndirilməsi, eləcə də nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən ona yüksək diqqət yetirilməsi bu konsepsiyanın əhatə etdiyi məsələlərlə bağlıdır. Həmin məsələlərin xarakterləri dayanıqlı inkişafın mahiyyətinin daha geniş şəkildə açılmasına və onun müxtəlif aspektlərinin həyatımızda oynadığı rolu düzgün və daha dəqiq izah etməyə imkan verir [12, s.27]. “Dayanıqlı inkişaf” konsepsiyasının inkişafdan sonrakı mərhələsinin xarakterik xüsusiyyətlərindən biri onun təmin edilməsi üçün metodoloji əsas-

ların hazırlanmasıdır. Məsələn, BMT milli və regional səviyyədə dayanıqlı inkişaf prosesini 14 əsas göstərici üzrə qiymətləndirməyi tövsiyə edir, Dünya Bankının metodologiyası isə yalnız bir göstəricini - iqtisadiyyatda investisiyanın həcminin dəyişmə sürətini təklif edir.

Nəticə

Beləliklə, “dayanıqlı inkişaf” konsepsiyasının ilkin şərtlərini, mahiyyətini və təkamül mərhələlərini öyrənərək demək olar ki, ən ümumi konsepsiya iqtisadi, sosial və ekoloji sistemlərin tarazlaşdırılmış qarşılıqlı əlaqəsini nəzərdə tutan BMT-nin dayanıqlı inkişaf konsepsiyasıdır. Dayanıqlı inkişaf kontekstində ehtiyac və imkanların qorunub saxlanması zərurəti texnoloji inkişafın istiqamətini, resurslardan istifadə dərəcəsini, eləcə də idarəetmənin keyfiyyətinin dəyişməsi prosesini nəzərdə tutur.

Ümumiyyətlə, dayanıqlı inkişaf təbii mühitin bütövlüyünü qoruyub saxlamaqla və iqtisadi potensialla bütün insanların, nəsillərin tələbləri arasında tarazlıq imkanları yaratmaqla, məhsuldar qüvvələrin uyğunlaşdırılması, cəmiyyətin bütün üzvlərinin zəruri tələbatlarının ödənilməsi prosesi kimi müəyyənləşdirilir. Bu zaman bir qrup prinsiplər əsas götürülməlidir:

- ❖ həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması və insanların sağlamlığının təmin edilməsi;
- ❖ əhalinin və gələcək nəsillərin əsas yaşayış ehtiyaclarının ödənilməsi;
- ❖ yoxsulluğa qarşı mübarizə;
- ❖ istehsalın və istehlakın rəşional strukturu;
- ❖ təbii ehtiyatlardan səmərəli formada istifadə;
- ❖ ekosistemlərin qorunması, iqlimin və ozon təbəqəsinin mühafizəsi;
- ❖ ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi və sektorlararası əməkdaşlıq;
- ❖ ekoloji şüur, ekoloji etika və vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması;
- ❖ insanlara və təbiətə qarşı zorakılığın bütün formalarının aradan qaldırılması (müharibələrin, terrorizmin qarşısının alınması) tədbirlərinin görülməsi, qlobal tərəfdaşlığın gücləndirilməsi və s.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Лантух, А.А. Научные проблемы обеспечения устойчивого развития сельскохозяйственных предприятий в современных условиях / А.А. Лантух // Молодой ученый. – 2016. — № 7 (111). – С. 878-881.
2. Захарова, Е.Н. Устойчивое развитие территории: теоретические основы и стратегический подход к реализации / Е.Н. Захарова, Я.С. Бахова // Экономика: вчера, сегодня, завтра. – 2020. – Т. 10, № 6-1. – С. 55-63.
3. Снакин, В. В. Устойчивое развитие / В.В. Снакин // Жизнь Земли. – 2018. – Т. 40, № 1. – С. 101-110.
4. Mahmudova, L.F., Osmanov İ.O. Dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişaf və ona keçidi təmin edən amillər “Ekologiya və həyat fəaliyyətinin mühafizəsi: nailiyyətlər, problemlər” mövzusunda Respublika elmi konfransının materiaları. Sumqayıt. 5-6 iyun 2020.
5. Bayramov V.İ. İnkişafın dayanıqlılığı fenomeni: nəzəri interpretasiya. İqtisadi artım və İctimai rifah, 2021, № 2, s.67-80.
6. Пашкевич, М.С. Предпосылки формирования, сущность и эволюция концепции устойчивого развития / М.С. Пашкевич, В.М. Шаповал // Наука и мир. – 2014. – № 4-2(8). – С. 40-45.
7. Qasımlı, V.Ə., Hüseyn, R.Z., Hüseynov R.F., Həsənov, R.B., Cəfərov, C.R., Bayramova, A.B. Yaşıl iqtisadiyyat. Bakı: “Azprint” nəşriyyatı, 2022, 280 s.
8. Диденко, М. П. Эволюция концепции устойчивого развития / М.П. Диденко // Российский экономический интернет-журнал. – 2019. – № 3. – С. 1-13.
9. Трацевская, Л.Ф. Современная парадигма устойчивого развития: формирование и сущность / Л.Ф. Трацевская, Е.Н.С. Лебедева // Право. Экономика. Психология. – 2019. – № 1(13). – С. 44-48.
10. Арифханов, Б.А. Формирование концепции устойчивого развития / Б.А. Арифханов, К.Б. Зияева // Актуальные вопросы современной экономики в глобальном мире: Сборник материалов X (юбилейной) Международной научно-практической конференции, посвященной 90-летию ДГУ, Махачкала, 27 мая 2021. – С. 83-93.
11. Панасюк, Е.А. Устойчивое развитие: теоретические аспекты / Е. А. Панасюк // Новое в экономической кибернетике. – 2021. – № 2. – С. 180-187.
12. Abdinov, O. Dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının mahiyyəti və inkişaf mərhələləri. Naxçıvan Universiteti, Elmi əsərlər, № 3, 2021, s.27-33.

БАБАЕВ Ата Манаф оглы,
Доцент Азербайджанского Государственного
Университета Нефти и Промышленности
E-mail: babayevata1964@gmail.com

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ КОНЦЕПЦИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ В ГЛОБАЛЬНОМ КОНТЕКСТЕ

Резюме

Цель исследования – определить пути совершенствования концепции устойчивого развития в глобальном контексте. Для этого рассматриваются глобальные эффекты, объяснена суть концепции устойчивого развития в условиях глобальных трансформаций. Исследованы проблемы эффективного использования потенциала устойчивого развития. Рассмотрены процессы формирования концепции устойчивого развития и определения ее целей на уровне международных организаций. Была отмечена важность оценки факторов, влияющих на устойчивое развитие. Даны рекомендации и предложения по совершенствованию концепции устойчивого развития в глобальном контексте с учетом ближайшей и долгосрочной перспективы.

В качестве метода исследования использовалась группа научных методов - методы анализа, синтеза и обобщения. Кроме того, были приняты во внимание научные труды исследователей, проводивших исследования по совершенствованию концепции устойчивого развития в глобальном контексте.

В результате исследования открываются возможности использования полученных в статье научных результатов в процессе совершенствования концепции устойчивого развития в период современных глобальных трансформаций.

Ключевые слова: глобальные трансформации, глобальные угрозы, устойчивое развитие, концепция устойчивого развития, проблемы эффективного использования ресурсов, пути совершенствования концепции устойчивого развития, современные проблемы устойчивого развития.

Ata Manaf BABAYEV

Associate professor of Azerbaijan State Oil and Industry University

Email: babayevata1964@gmail.com

WAYS TO IMPROVE THE CONCEPT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN GLOBAL CONTEXT

Summary

The purpose of the research is to identify ways to improve the concept of sustainable development in a global context. To do this, global effects and the essence of the concept of sustainable development in the context of global transformations are explained. The problems of effective use of the potential of sustainable development are investigated. The processes of forming the concept of sustainable development and defining its goals at the level of international organizations are considered. The importance of assessing factors influencing sustainable development is noted. Recommendations and proposals are given for improving the concept of sustainable development in a global context, taking into account the short and long term.

A group of scientific methods was used as a research method - methods of analysis, synthesis and generalization. In addition, the scientific works of researchers who conducted research to improve the concept of sustainable development in a global context are taken into account.

As a result of the research, opportunities are opened for using the scientific results obtained in the article in the process of improving the concept of sustainable development during the period of modern global transformations.

Keywords: global transformations, global threats, sustainable development, the concept of sustainable development, problems of efficient use of resources, ways to improve the concept of sustainable development, modern problems of sustainable development.

Daxil olub: 02.0710.2023